

Ткаленко Н.В.,

д.е.н., доцент,

професор кафедри менеджменту,

Чернігівський національний технологічний університет

ДОМІНАНТИ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ ПАРАДИГМИ

Анотація. У статті проаналізовано передумови становлення постіндустріальної парадигми, визначено її домінанти. Систематизовано основні аспекти генезису становлення означеної парадигми.

Ключові слова: постіндустріальна парадигма, генезис, домінанта, трансформація, суспільство, інновація, знання.

Постановка проблеми. Практично неможливо знайти жодного аспекту існування суспільства, що не підпав би під радикальні трансформації найближчими десятиліттями. Головна з цих трансформацій – це перехід від індустріального до постіндустріального суспільства. До кінця ХХ ст. стало очевидним, що індустріальне суспільство відходить у минуле, на зміну йому формується принципово нове, яке за спільною згодою стали називати постіндустріальним. Хвилі базисних інновацій, що визначають зміст інноваційного прориву, передують і супроводжують переворот у науці, формування нової наукової парадигми або якісно нового етапу в її розвитку. Об'єднання цих двох потоків визначає сутність науково-технологічного перевороту у світі в перші десятиліття ХХІ ст., коли формуються наукова парадигма і технологічний спосіб виробництва, адекватні постіндустріальному суспільству.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні передумови становлення постіндустріальної парадигми наведено в таблиці 1 [1; 4–8; 14; 15].

Зміна історичних епох, світових цивілізацій починається з наукової революції, за висловом В. Вернадського, вибуху наукової творчості [2, с. 215, 216]. Причому епіцентр цих вибухів час від часу зміщується. У VI–IV ст. до н. е. він перебував у Давній Греції; у середині I тис. н. е. – у Китаї, а потім – в араб-

ському світі; в епоху Відродження – в Італії; напередодні промислової революції – у Великобританії та Франції; на початку ХХ ст. – у Росії, Німеччині, Франції, США.

Перша серйозна спроба визначити новий тип розвитку суспільства та шлях його подальшої трансформації була здійснена найбільшим макросоціологом ХХ ст. Пітиримом Сорокіним. У США 1964 р. була опублікована його невелика книга *The Basic Trends of Our Times* («Головні тенденції нашого часу», у російському перекладі 1997 р.), у якій чітко сформульована перспектива трансформації капіталістичного й соціалістичного варіантів індустріального суспільства в суспільство інтегральне [6, с. 115, 118]. Пітиримом Сорокіним була визначена взаємна конвергенція капіталізму й соціалізму в змішаний соціокультурний тип.

Американський футуролог Елвін Тоффлер назвав нову стадію суспільного розвитку Третьою хвилею, що прийшла слідом за Першою (результат – аграрна цивілізація) і Другою (становлення індустріального суспільства) хвилями [8, с. 31–33]. Е. Тоффлер спробував визначити й домінанти виникаючої цивілізації: «Третя хвиля несе із собою властивий їй новий лад життя, заснований на різноманітних поновлюваних джерелах енергії; на методах виробництва, що роблять непотрібними більшість фабричних конвеєрів; на нових нуклеарних сімействах; на новій структурі, яку можна було б назвати «електронним котеджем»; на радикально змінених школах і об'єднаннях майбутнього. Виникаюча цивілізація пише для нас нові правила поведінки й веде нас за межі стандартизації, синхронізації й централізації» [8, с. 33–34].

У передмові до своєї монографії Даніель Белл основну увагу приділив технологічній домінанті становлення постіндустріального суспільства [1]. Далі вчений визначає основні новації, що є базою Третьої технологічної революції:

Таблиця 1

Передумови становлення постіндустріального суспільства

Автор	Трактування
П. Сорокін	Трансформації капіталістичного й соціалістичного варіантів індустріального суспільства в інтегральне суспільство
Е. Тоффлер	Закономірний розвиток суспільства від аграрного, індустріального типу до якісно нового, ноосферного, типу
Д. Белл	Розвиток людства засобами технологічних революцій і, як наслідок, поява нового принципу соціально-технологічної організації й нового способу життя, що витісняє індустріальну систему
М. Мойсєєв,	Технологічні нововведення як основна рушійна сила розвитку суспільства призвели до критичної точки, коли єдиним шляхом стає ноосферний розвиток
М. Кондратьєв	Великі хвилі носять універсальний характер і охоплюють всі сфери людської цивілізації і мають характер довгострокової перспективи тотального руху до постіндустріального суспільства
С. Коваль	Епохальні новації є новим джерелом росту, яке прискорює розвиток науки, що, своєю чергою, трансформуює соціально-економічний уклад
Г. Менш	Промисловий розвиток є зміною технологічних патів, що рано чи пізно призведе до радикальної зміни суспільства. Технологічний пат розглядається як застій економічного розвитку, що виникає, коли базисні зміни вичерпують свій потенціал
А. Тойнбі	Розвиток людства – це сукупність історій окремих, локально існуючих цивілізацій, які зустрічаються з викликами історії. Відповідь на творчий виклик, результати людського мислення представляють поступову трансформацію до постіндустріального суспільства

- прихід електронних систем на зміну механічним, електричним і електромеханічним системам;
- винахід транзисторів і мінімізація розмірів елементів;
- набуття інформацією цифрової форми;
- високошвидкісне програмне забезпечення, що дозволяє швидко вирішувати різноманітні завдання;
- транспортування великих обсягів цифрових даних на основі використання технології фотоніки.

Д. Белл стверджує, що парадигма постіндустріального суспільства – це «новий принцип соціально-технологічної організації й новий спосіб життя, що витісняє індустріальну систему» [1].

У 1998 р. російський науковець і енциклопедист М. Моїсеєв у монографії «Доля цивілізації. Шлях Розуму» [5] зробив акцент на екологічному, ноосферному імперативі майбутнього суспільства.

Мета статті полягає в аналізі генезису становлення постіндустріальної наукової парадигми та визначенні її домінант.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перспективи становлення постіндустріальної наукової парадигми, формування й використання наукової бази інноваційного прориву в першій половині XXI ст. можуть розвиватися двома шляхами.

Якщо буде продовжений інерційно-ринковий шлях розвитку, деградація наукового потенціалу в багатьох напрямках природних і технічних наук стане незворотною. Бюджетні асигнування будуть спрямовуватися в основному на підтримку старіючого потенціалу академічної науки, а корпорації, орієнтовані на імітаційні інновації, на імпорт технологій і устаткування, мінімально будуть підтримувати галузеву науку, власні конструкторські й інженерні школи. Збережеться нинішній розрив між академічною, галузеву, вишівською наукою й виробництвом, мінімальний приплив талановитої молоді у вітчизняну науку, значний відтік її за кордон. Становлення постіндустріальної наукової парадигми, формування нових наукових шкіл затягнеться надовго.

Інший шлях – реалізація стратегії науково-технологічного прориву. Він припускає концентрацію зусиль вчених і державної підтримки фундаментальних досліджень на імперативах постіндустріальної наукової парадигми.

Становлення постіндустріального суспільства й інтегрального соціокультурного ладу припускає піднесення ролі науки, формування суспільства знання.

Таким чином, перша половина XXI ст. – це епоха становлення постіндустріальної цивілізації, період бурхливих змін і епохальних інновацій, які перетворюють всі сторони життя суспільства, змінять його вигляд. Підсумовуючи, можна виділити домінанти постіндустріальної цивілізації та імперативи розвитку:

- гуманізація суспільства шляхом розкриття простору для творчої активності людини;
- раціональна коеволюція природи й суспільства, перетворення біосфери на умовах стабільного розвитку з урахуванням інтересів нинішнього й майбутніх поколінь;
- інтегральне суспільство, що синтезує ефективність капіталізму і соціальну спрямованість соціалізму.

Основне протиріччя першої половини XXI ст., що є результатом демографічної та екологічної криз, полягає в наростанні розриву між постійно зростаючим обсягом потреб людства та зменшенням можливостей задоволення цих потреб. Чисельність населення Землі, за середнім варіантом прогнозу ООН, збільшиться до 2050 р. на 47%. Якщо прийняти, що споживання на душу населення буде збільшуватися на 2% на рік, то загальний обсяг кінцевого споживання зросте в чотири рази.

Однак одночасно все більша частка суспільної праці буде спрямовуватися на забезпечення населення й виробництва природними ресурсами й скорочення забруднення навколишнього середовища, отже, зменшиться кількість праці, що може бути використана для задоволення потреб населення.

Вихід з цієї ситуації можливий лише за рахунок науково-технологічного перевороту, здійснення хвилі епохальних і базисних інновацій. Метою такого перевороту має стати перехід до постіндустріального гуманістично-ноосферного способу виробництва, що дозволить в рази підвищити продуктивність праці й абсолютно скоротити споживання первинних (природних) ресурсів і шкідливі викиди в навколишнє середовище.

Домінуючі трансформації першої половини XXI ст. виражаються в становленні постіндустріального економічного способу виробництва. Це тривалий і суперечливий процес, однією з домінант якого є інтегральний економічний лад, що дає можливість з'єднати приватну ініціативу й інноваційну активність підприємців із забезпеченням гідного життя поколінь, які змінюються, зі здійсненням стратегічно-інноваційної функції держави, із соціальною орієнтацією регульованої змішаної економіки й високим рівнем розвитку неринкового сектора, що забезпечує відтворення людського потенціалу, природно-ресурсного середовища й безпеки країни.

Це багатоукладна економіка, у якій кожний економічний уклад займає властиву йому нішу, не панує над іншими укладами, а кооперується з ними. Мова йде про оптимальне сполучення й партнерство укладів:

- крупного бізнесу, котрий здійснює технологічні прориви та змінює структуру виробництва за видами економічної діяльності з високим рівнем концентрації виробництва, що знаходиться під пильною увагою і контролем антимонопольного регулювання;

- малого та середнього бізнесу, що відкриває простір для підприємницької ініціативи, відрізняється високою інноваційною активністю і забезпечує зайнятість робочих рук, які вивільнюються з великих виробництв і знову надходять до ринку праці;

- державного устрою, зосередженого на стратегічно важливих видах економічної діяльності і неринковому секторі економіки, що забезпечує реалізацію стратегічно-інноваційної функції держави;

- муніципального укладу, що забезпечує середовище життєдіяльності населення (житлово-комунальне господарство й охорона навколишнього середовища), використання потенціалу духовного відтворення (школи, заклади культури та ін.);

- натурального укладу, який представлений домашнім і особистим сімейним господарством, що виконує найважливіші функції у відтворенні й функціонуванні людини, його робочої сили.

Продовжується розвиток процесу глобалізації економіки, надаючи їй нові характеристики. Це не тільки сфера взаємин між незалежними національними економіками, а й новий центр чинності й прийняття стратегічних рішень, представлений ТНК, міжнародними фінансовими центрами, міжнародними економічними організаціями (за типом Всесвітнього банку, Міжнародного валютного фонду, СОТ) і міждержавними цивілізаційними об'єднаннями (за типом Європейського Союзу).

Домінантою економічного розвитку залишається циклічність економічної динаміки й економічні кризи, які стають більш синхронізованими в глобальній економіці [10].

Як зазначалось раніше, однією з основних тенденцій становлення постіндустріального суспільства є низка радикальних інновацій, результатом яких буде становлення інтегральної, гуманістично-ноосферної цивілізації. Інноваціям належить основна роль у трансформації суспільства. Основи цієї теорії були закладені ще Миколою Кондратьєвим [4], Йозефом Шумпетером [9], Пітиримом Сорокінім [6], Саймоном Ковалем [14], Герхардом Меншем [15], розкриті в працях сучасних зарубіжних і українських дослідників.

Під інноваціями розуміється використання досягнень людського розуму для підвищення ефективності діяльності в тій або іншій сфері. Світ інновацій настільки ж багатоглибий, як і різноманітні види людської діяльності.

У сучасному контексті базисні технологічні інновації спрямовані на освоєння нових поколінь техніки (технології) і технологічних укладів; поліпшуючі інновації сприяють поширенню й диференціації цих поколінь і укладів з урахуванням специфічних вимог різних сфер їхнього застосування.

Саймон Коваль увів поняття «епохальні інновації» – це «основні прориви в розвитку людського знання, що стали головним джерелом довгострокового росту й широко поширилися у світі... Мінливий курс економічної історії можна, мабуть, розділити на економічні епохи, кожна з яких визначається епохальним нововведенням із властивими їй характеристиками росту» [14, с. 105].

Дослідження поширення інновацій показують, що для радикальних (епохальних і базисних) інновацій є один або кілька епіцентрів – авангардних країн і лідируючих видів економічної діяльності, у яких починається хвиля інновацій, поширюючись потім на інші країни та перетворюючи один вид економічної діяльності за іншим. Елвін Тоффлер описав поширення індустріальної революції як епохальні інновації [8, с. 51].

Динаміка інновацій, їх більші, середні й малі хвилі підпадають під циклічно-генетичні закономірності. Кожний інноваційний цикл має певну структуру: фази зародження інноваційних ідей, освоєння в тій або іншій сфері діяльності, поширення, зрілості й загасання. Інноваційний цикл має певну тривалість, амплітуду коливань і глибину перетворень. Інноваційні цикли різної тривалості накладаються один на одного, роблячи резонуючий (посилуючий) або демпфіруючий (пом'якшувальний) вплив на амплітуду коливань.

З погляду соціогенетики у динаміці інновацій спостерігається дія закономірностей спадковості, мінливості й відбору. Кожна інновація спирається на накопичений попереднім розвитком досвід, успадковує генотип системи (надсистеми), що трансформується і видозмінює його відповідно до змінених зовнішніх і внутрішніх умов, ліквідовуючи застарілі елементи та збагачуючи новими; при цьому здійснюється відбір найбільш ефективних інновацій з безлічі можливих.

Найбільш глибокими, тривалими й масштабними епохальними інноваціями цього періоду, на які можна чекати, буде зміна індустріальної, техногенної світової цивілізації постіндустріальною, інтегральною, гуманістично-ноосферною цивілізацією; паралельно й взаємозалежно -прихід до інтегрального ладу [13]. Сучасні провідні зарубіжні науковці вважають, що вершина цих трансформацій буде досягнута в другій половині XXI – першій половині XXII ст. (якщо буде реалізовано оптимістичний сценарій майбутнього людства) [13].

Кластер епохальних інновацій цього періоду буде містити становлення постіндустріального (інтегрального) технологічного, економічного й екологічного способів виробництва на тлі

глобалізації, інтегрального державно-політичного й соціокультурного строю, здійснення демографічного переходу.

Помилковим є положення про те, що постіндустріальне суспільство утвердилося лише в Північній Америці й Західній Європі; що інші країни приречені залишатися на індустріальній стадії розвитку або стати об'єктами неокolonіальної експансії [3]. Звичайно, з погляду технологічних і економічних передумов у цих країн (також у Японії, Австралії) найкращі умови для формування постіндустріальних технологічного й економічного способів виробництва. Але є й зворотний бік цього процесу: велика маса більш інерційна, її важче трансформувати. Тому зміна епох зазвичай характеризується переміщенням епіцентрів епохальних інновацій.

Зміниться й склад лідируючих видів економічної діяльності. У XX ст. технологічними лідерами були військова індустрія, електротехніка, хімія, у другій половині століття – електроніка, інформаційна техніка, біотехнологія, сфера послуг. Гуманізація й ноосферизація відтворення означають, що на передній план висуваються види економічної діяльності, що забезпечують життєдіяльність і здоров'я людини, заощадження природних ресурсів і охорону навколишнього середовища. У подібних напрямках будуть здійснюватися базисні інновації і в інших сферах діяльності.

Це буде сприяти переходу до суспільства знання, становленню ноосфери, що відкриває нові горизонти й можливості для впливу колективного розуму на процеси в природі й суспільстві (основна сутність парадигми постіндустріального суспільства). Мова йде про формування, по суті, міжнародної інноваційної системи, що забезпечить адекватні світові зміни і, як наслідок, приведе до розробки глобальної інноваційної моделі розвитку з чітко визначеними загальносвіттовими імперативами.

Визначальним пріоритетом місця країни в глобалізованому світі стає наявність інформації, інтелектуального потенціалу і вже як наслідок цього – володіння матеріальними благами в умовах постіндустріальної парадигми. Загальнонаціональним імперативом постіндустріальної країни стає формування інтелектуального капіталу суспільства. Якщо XX ст. називали століттям high-tech – високих технологій в промисловості, сільському господарстві, військовій справі, то XXI ст. судилося стати століттям high-hume, парадигму якого можна охарактеризувати створенням високих гуманітарних технологій, спрямованих на розвиток та ефективне використання можливостей окремих людей і колективів, інтелектуального потенціалу та продукування якісно нових знань.

Отже, підсумовуючи і систематизуючи все вищевикладене, генезис становлення постіндустріальної наукової парадигми схематично представлено на рис. 1.

Висновки. Ми вважаємо, що науково-технологічному перевороту перших десятиліть XXI ст. властиві принципово нові імперативи, які відповідають сутності гуманістично-ноосферного постіндустріального суспільства.

По-перше, це гуманізація структури технологічного прогресу, спрямованість інтелектуальної, інженерної складових, відкриттів, інновацій на задоволення потреб людини в екологічно чистому продовольстві, боротьбу із захворюваннями, зміцнення здоров'я, підвищення рівня освіти. Досягнення сучасної інформаційної революції повинні бути використані для створення національних і глобальних інформаційних систем в медицині й охороні здоров'я, культурі.

По-друге, екологізація технологічного прогресу, освоєння й дифузії принципово нових безвідходних технологій, поновлю-

Етап	Період	Основні положення	Представники
Фундаментальний	10–40 рр. XX ст.	Формування основних концепцій в рамках теорії довгих хвиль і циклічних криз	М. Кондратьєв, П. Сорокін
Деталізації	40–70 рр. XX ст.	Розвиток сформованих раніше ідей і концепцій в рамках прикладних досліджень	С. Коваль, Б. Твісс, А. Тойнбі
Теоретичний прорив	Середина 70-х рр. – кінець XX ст.	Розробка нових підходів до формування постіндустріальної наукової парадигми	О. Анчішкін, С. Глаз'єв, Г. Менш, К. Фрімен, Ю. Яковець
Сучасний	Початок XXI ст. – теперішній час	Формування концепцій інноваційних екосистем	Р. Айрес, К. Ваганабє, Ч. Весснер, К. Факуда

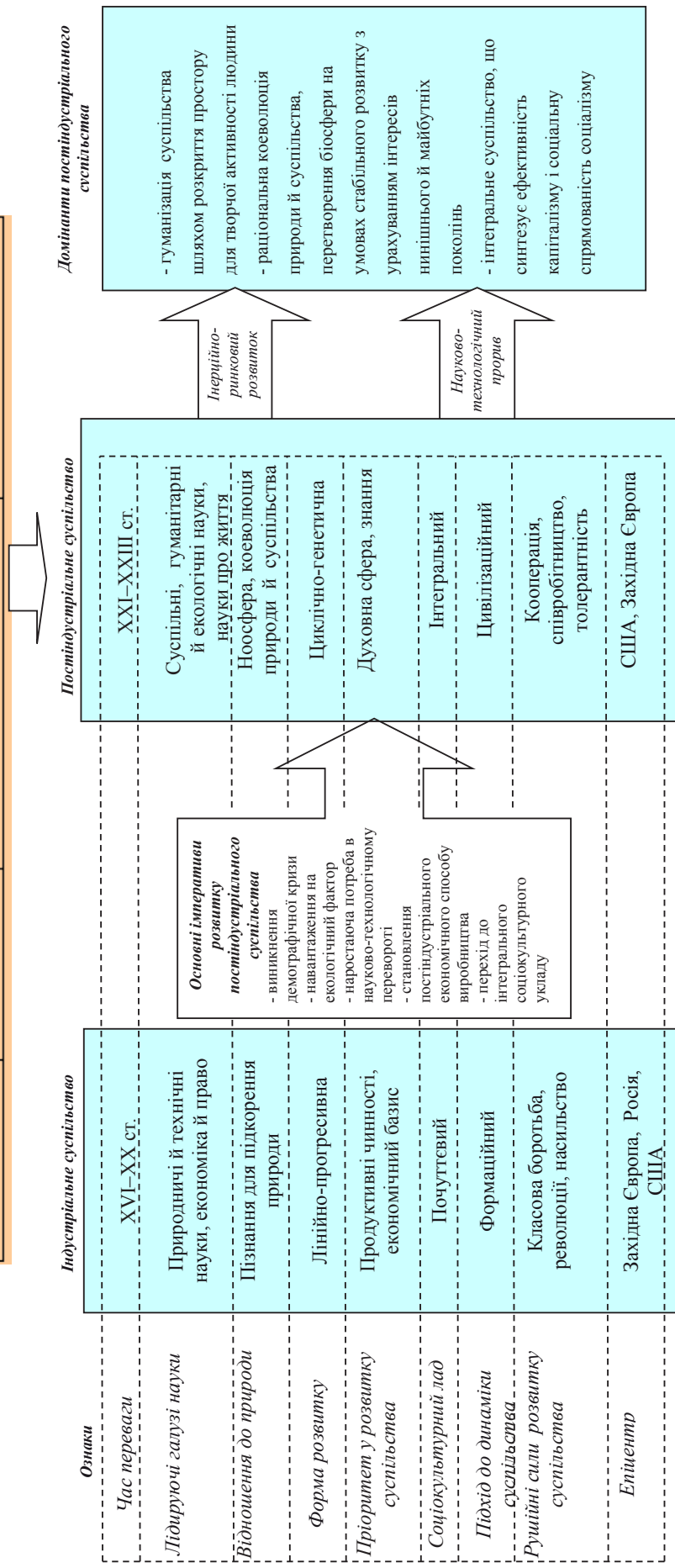

Рис. 1. Становлення постіндустріальної наукової парадигми

ваних джерел енергії, що призведе до зменшення темпів росту споживання природних ресурсів і викидів у навколишнє середовище, а в подальшому – до їх абсолютного скорочення.

По-третє, вимоги гуманізації й екологізації науково-технічного прогресу можливо здійснити не за рахунок збільшення чисельності зайнятих у цій сфері, а насамперед за рахунок демілітаризації науки й технологій. Не менш важливим резервом гуманізації й екологізації технологічного перевороту перших десятиліть ХХІ ст. є використання конверсійного потенціалу військово-технічного сектору.

По-четверте, існує нагальна потреба в глобалізації науково-технологічного перевороту, прискоренні поширення його досягнень у всіх країнах з метою мінімізації технологічного й економічного розриву між ними.

Визначені нами імперативи сприяють переходу розвитку світового глобалізованого суспільства на новий якісний рівень, що ідентифікує активізацію світового інноваційного поступу.

Література:

- Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл ; пер. с англ. – М. : Academia, 1999. – 784 с.
- Вернадский В.И. Труды по всеобщей истории науки / В.И. Вернадский // АН СССР. Комис. по разраб. науч. наследия акад. В.И. Вернадского. Ин-т истории естествознания и техники. Архив / сост. [М.С. Бастракова, И.И. Мочалов, В.С. Неаполитанская, Н.В. Филиппова, А.Д. Шаховская] ; общ. ред. и вступ. ст. С.Р. Микулинского ; 2-е изд. – М. : Наука, 1988. – 334 с.
- Иноземцев В.Л. Расколотага цивилизация / В.Л. Иноземцев. – М. : Academia ; Наука, 1999. – 740 с.
- Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Н.Д. Кондратьев ; сост. Ю.В. Яковец. – М. : Экономика, 2002. – 768 с.
- Моисеев Н.Н. Судьба цивилизаций. Путь разума / Н.Н. Моисеев. – М. : Яз. рус. культуры, 2000. – 223 с.
- Сорокин Питирим А. Главные тенденции нашего времени / Питирим А. Сорокин. – М. : Наука, 1997. – 350 с.
- Тойнби А.Дж. Цивилизация перед судом истории: Сборник / А.Дж. Тойнби ; пер. с англ. – М. : Рольф, 2002. – 592 с.
- Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 2010. – 784 с.
- Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер ; пер. с нем. В.С. Автономова [и др.] ; под общ. ред. А.Г. Милейковского. – М. : Прогресс, 1982. – 431 с.
- Яковец Ю.В. Экономические кризисы: теории, тенденции и перспективы / Ю.В. Яковец. – М. : МФК, 2003. – 240 с.
- Яковец Ю.В. История цивилизаций : [учеб. пособие для студентов вузов гуманитар. профиля] / Ю.В. Яковец ; 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – 347 с.
- Яковец Ю.В. Русский циклизм: новое видение прошлого и будущего / Ю.В. Яковец. – Lewiston-Queenston-Lampeter.: Edwin Meilen Press, 1999. – 309 с.
- Яковец Ю.В. Эпохальные инновации ХХІ века / Ю.В. Яковец. – М. : Экономика, 2004. – 444 с.
- Kuznets S. Secular Movements in Productions and Prices/ S. Kuznets. New York: Houghton Mifflin Company, 1930. – 536 p.
- Mensch Gerhard. Stalemate in Technology: Innovations Overcome the Depression/ Gerhard Mensch. Cambridge, 1979. – 241 p.

Ткаленко Н.В. Доминанты постиндустриальной научной парадигмы

Аннотация. В статье проанализированы предпосылки становления постиндустриальной парадигмы, определены ее доминанты. Систематизированы основные аспекты генезиса становления указанной парадигмы.

Ключевые слова: постиндустриальная парадигма, генезис, доминанта, трансформация, общество, инновация, знания.

Tkalenko N.V. Dominants of post-industrial scientific paradigm

Summary. Conditions of formation of post-industrial paradigm, its dominants were analyzed at the article. Main aspects of the genesis of paradigm formation were systematized.

Keywords: post-industrial paradigm, genesis, dominant, transformation, society, innovation and knowledge.